

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ

ГО «МІЖНАРОДНА АКАДЕМІЯ ОСВІТИ І НАУКИ»

ВГО «АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ»

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет іноземної філології
Кафедра практики англійської мови

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра української та іноземної лінгвістики

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет іноземної філології

Сучасні проблеми германського та романського мовознавства

Матеріали IV Міжнародної
науково-практичної конференції

Рівне
2019

ББК 81.0

С91

УДК 81

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Михальчук Наталія Олександрівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практики англійської мови (Рівненський державний гуманітарний університет).

Заступник головного редактора:

Бігунова Світозара Анатоліївна – кандидат психологічних наук, доцент (Рівненський державний гуманітарний університет);

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Постоловський Руслан Михайлович – кандидат історичних наук, професор, ректор Рівненського державного гуманітарного університету;

Ніколайчук Галина Іванівна – кандидат педагогічних наук, професор, декан факультету іноземної філології (Рівненський державний гуманітарний університет);

Ковальчук Інна В'ячеславівна – кандидат психологічних наук, доцент, декан факультету романо-германських мов (Національний університет «Острозька академія»);

Губіна Алла Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри української та іноземної лінгвістики (Луцький національний технічний університет);

Воробйова Людмила Михайлівна – кандидат філологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Калініченко Михайло Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент (Рівненський державний гуманітарний університет), старший судовий експерт ЛНДІСЕ;

Мартинюк Алла Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та іноземної лінгвістики (Луцький національний технічний університет)

Сучасні проблеми германського та романського мовознавства: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 15 лютого 2019 року, Рівне. – 190, [2]с.

Затверджено вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 2 від 28.02.2019 р.).

До збірника увійшли матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми германського та романського мовознавства», присвячені актуальним напрямкам досліджень у галузі філології та методики викладання мов. Матеріали збірника можуть бути корисними для науковців, дослідників, лінгвістів, аспірантів, пошукувачів, викладачів та студентів вищих мовних навчальних закладів.

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

ЗМІСТ

**CEKЦІЯ 1. CУЧАСНІ ПPOБЛЕМИ MІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
ТА КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

<i>Байло Ю. В.</i>	6
Антропоцентризм як провідний принцип відтворення світу свідомістю людини (на матеріалі англійських термінів військової справи)	
<i>Левчук П. Г.</i>	10
Українська мова у школах Кракова	
<i>Михальчук Н. О., Примачок Л. Л.</i>	14
Теоретико-методологічні засади становлення професійної рефлексії майбутніх фахівців	
<i>Потанчук С. С.</i>	46
Зіставний аналіз лінгвокультурних концептів у сучасному мовознавстві	

**CEKЦІЯ 2. ТPAДИЦІЙНІ ТА НОВІТНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТА
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

<i>Афанас'єва Л. В.</i>	49
Лінгвістична теорія емоцій	
<i>Бігунов Д. О.</i>	52
До питання «мовленнєві стратегії та тактики»	
<i>Гончарук Р. А.</i>	56
Expressive Syntax in der Poesie	
<i>Івашкевич Е. Е.</i>	60
To the Problem of Studying Narrative Levels of Graphic Novels	
<i>Калініченко М. М.</i>	67
Популярна гумористична література США 1800-х років	
<i>Сербіна Т. Г.</i>	72
Ирония и подтекст как формы непрямой коммуникации в газете	
<i>Щербачук Н. П.</i>	80
Співвідношення простих ускладнених речень у репліці-запитанні і репліці-відповіді	

CEKЦIЯ 3. AKTYAЛbНI ПPOБЛЕМИ MEТОДИКИ BИKЛAДАННЯ IHOЗEMНИX MOB

<i>Антоненко Н.Є.</i>	81
English for Specific Purposes: Course Design	
<i>Бойко Н. Г., Конопльова Ю. О.</i>	88
Використання відеоматеріалів у навчанні іноземної мови	
<i>Ветрова І. М.</i>	94
Нові підходи у формуванні методичних умінь учителя іноземної мови	
<i>Гнатюк Н. Є., Книш Т. В.</i>	98
Деякі аспекти формування іншомовних лексичних навичок у студентів немовних спеціальностей на сучасному етапі	
<i>Заніздра О. А.</i>	100
Використання тестування у навчанні іноземним мовам в технічному вищому навчальному закладі	
<i>Зубілевич М. І., Фінчук Г. В.</i>	102
До питання використання інноваційних технологій при вивченні англійської мови	
<i>Івашкевич Е. З., Яцюрик А. О.</i>	107
Social Intelligence of a Teacher as a Complex of Intellectual Characteristics	
<i>Мороз М. С.</i>	120
Rôle de l'enseignant. Enseignement centré sur l'apprentissage de langue et l'enseignement centré sur les besoins des apprenants dans l'éclectisme méthodologique d'aujourd'hui	
<i>Мунтян А. О., Шпак І. В.</i>	125
The Advantages of the Project Method for a Foreign Language Learning	
<i>Ніколайчук Г.І.</i>	130
Форми та методи навчання німецької мови у дошкільних закладах	
<i>Погуляєва М. С.</i>	132
Інноваційні практики вдосконалення професійної компетентності вчителів	
<i>Скубченко Д. О.</i>	135
Eine gehirngerechte Methode für das Fremdsprachenlernen	
<i>Смирнова М. Л.</i>	137
Medien als Motivationsschub für den Erwerb einer Fremdsprache	
<i>Федоришин О. П.</i>	140
Socializing Students with Disabilities in Canadian Schools	

СЕКЦІЯ 4. ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕСІ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Білоус Т. М.	144
Effective teaching methods directed to IC formation	
Гронь Л. В., Гронь В. М.	147
Навчання монологу-роздуму студентів мовних спеціальностей вищих закладів освіти	
Забіяка І. М.	156
Проектна технологія у вивченні іноземної мови в процесі магістерської підготовки	
Ковальчук О.М.	158
Інноваційний вектор підготовки майбутніх філологів	
Макрола Дж. Ч.	162
Improving Listening Comprehension: Videos with Subtitles	
Момотюк С. І.	166
Apports des TIC (Technologies de l'information et de la communication) dans l'enseignement-apprentissage des langues en Ukraine. Place des cours en ligne et applications mobiles dans l'aquisition d'une langue étrangère	
Мосіна Ю. С.	169
Чи є недоліки у використанні інтерактивної дошки?	
Пархоменко О. Т.	172
Комп'ютерні технології та інтернет-ресурси у процесі навчання іноземних мов	
Перерва К.М.	175
The Concept of Situated Language Learning	
Федоришина В. О.	178
The Canadian Public School System	
Шевчук А. В.	184
Лексикографічна компетенція як складник мовної культури студента	
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	188

6. Левчук П. Від рідної до другої. Українська мова українських дітей після трьох місяців навчання у польських школах / П.Левчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 64. – Ч. 2. – С. 5-7.

7. Левчук П. Г. Лексичний мінімум європейських мов як іноземних та УМІ. Аналіз та приклади вдалих практик / П.Г.Левчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія». – Острог : Вид-во НаУОА, 2018. – Вип. 1(69). – Ч. 1. – С. 248-250.

Наталія Михальчук

м. Рівне

Людмила Примачок

м. Рівне

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Професійна рефлексія розглядається нами як професійно важлива якість особистості, що становить основу для формування соціально-перцептивних і комунікативних здібностей психолога і зумовлює рівень його професійної самосвідомості. В структурі професійної рефлексії психолога ми виокремлюємо: а) антиципацію, передбачення, прогнозування; б) методичне опанування, інструментування навчально-виховних дій; в) механізми становлення професійної рефлексії.

Ми визначаємо професійну рефлексію як психологічний механізм професійного самовдосконалення і самоактуалізації, особистісного зростання фахівця, що виявляється в здатності психолога займати аналітичну позицію щодо клієнта, стосовно себе і власної професійної діяльності, одним з критеріїв сформованості якої є психологічна готовність фахівця до здійснення цієї діяльності. При цьому рефлексія оформлює і консолідує “Я-концепцію” професіонала, сприяючи, з одного боку, динамічності її змісту, а, з іншого, – підтримці її цілісності й стабільності. У структурі професійної діяльності

рефлексія набуває системоутворювального характеру, стаючи особистісною основою професіоналізму психолога.

Ключові слова: професійна рефлексія, професійне самовдосконалення, самоактуалізація, “Я-концепція” професіонала, особистісне зростання.

Серед проблем, яким вітчизняними та зарубіжними вченими в останнє десятиліття приділяється велика увага, особливе місце займає проблема рефлексії. Ми розглядаємо професійну рефлексію як необхідну складову становлення особистості майбутніх фахівців, тому проаналізуємо дане поняття з урахуванням філософських та психолого-педагогічних теорій та концепцій.

Теоретичний аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дає можливість простежити розвиток поняття рефлексії від «спрямованості душі на себе», на власні імпліцитні дії в філософії Плотіна, від «спостереження, завдяки якому розум (або душа) розпочинає виконання власне діяльності» Дж.Локка [цит. за 91, с.85], від «методу усвідомлення» своєї сутності в німецькій класичній філософії до рефлексії як «особливого виду пізнання» В.О.Лекторського [41, с. 193], до визначення психологічної сутності рефлексії в парадигмі рефлексивної психології дискурсивного мислення І.М.Семенова та С.Ю.Степанова [76, с. 53], а також до рефлексивно-діяльнісного підходу М.Г.Алексєєва [4, с. 16]. За всю історію вивчення проблеми рефлексії в філософії і психології в зміст цього поняття вкладаються досить різнопланові і, разом з цим, неоднорідні за змістом паттерни, які ми зробимо спробу проаналізувати, що дасть нам можливість обґрунтувати необхідність включення інтелектуальної та особистісної рефлексії до структури соціального інтелекту педагога.

Так, засновник римської школи неоплатонізму, давньогрецький філософ Плотін вважав, що особливістю душі індивіда є її спрямованість, з одного боку, до «чуттєвого світу», а, з іншого боку, – спрямованість на себе, на власні імпліцитні дії: душа ніби стежить за своєю активністю, виконує роль її «дзеркала». Пізніше здатність суб'єкта не тільки відчувати, а й сприймати,

запам'ятовувати або мислити, отримала назву «рефлексія». Така здатність розглядається вченими як базовий «механізм» свідомої діяльності людини, що поєднує орієнтацію індивіда як у зовнішньому, так і у внутрішньому світі, в «самому собі» тощо.

Одним із перших учених, які займалися вивченням рефлексії з психологічної точки зору, можна вважати Дж.Локка, що під цим поняттям розглядав спостереження, завдяки якому розум (або душа) виконує власне мисленнєву діяльність. При цьому, вважав вчений, утворюється деяке нове знання про себе, що і є однією з базових функцій рефлексії, яка окреслюється в різних філософських системах (Гегель, Кант, Лейбніц, Локк, Спіноза, Фіхте). Завдяки полеміці Локка і Лейбніца, рефлексія починає тлумачитися як «усвідомлення власної свідомості» або самопізнання, як «сприйняття своїм духом власне свого Я», що у такому розумінні набуває суто психологічного забарвлення [цит. за 29, с. 152–162].

Полеміка в філософській парадигмі стимулювала роздуми І.Канта, який надає тлумаченню рефлексії суто гносеологічного (і, разом з тим, – методологічного) змісту. «Рефлексія, – вважає вчений, – не має справи безпосередньо з самими предметами і не отримує понять прямо від них; вона є таким станом душі, в якому ми здатні пристосовуватися до того, щоб відшукати суб'єктивні умови, в результаті існування яких ми можемо утворити нові поняття. Рефлексія є усвідомленням відносин даних уявлень до різних джерел пізнання, і лише за їхньою допомогою зв'язок уявлень може бути правильно визначеним. Не всі наші судження потребують спеціального дослідження, тобто, не всі судження вимагають того, щоб вони були перевірені на істинність. Але все судження, і навіть все без винятку порівняння вимагають рефлексії, тобто розрізнення тієї здатності пізнання, якій належать дані поняття» (І.Кант).

У роботах Фіхте рефлексія отримала так званий «епістемологічний» відтінок. «Рефлексія... є станом, цілковито відмінним від процесів зовнішнього сприйняття, почасти – навіть протилежне йому... Так, добре відомим є стан свідомості, причину якого покладено просто в самому існуванні свідомості, а є

зовсім новий стан, який викликається рефлексією, такий, що затримує потік причинності, і тоді життя стає принципом, завдяки якому постає можливим скоєння абсолютно вільного акту» [цит. за 43, с. 77]. Інакше кажучи, Фіхте розглядав рефлексію як процес внутрішнього, індивідуального сприйняття, яке зумовлюється як спогляданням, так і мисленням. Предметом першого постають стани і переживання людини, а мислення та рефлексію Фіхте називає процесом «вторинного мислення», яке відрізняється від першого, загальноприйнятого мислення, що створює певний об'єкт і виявляється разом із потоком свідомості. Рефлексивне мислення створює Я людини, що «одержує, тим самим, буття» [цит. за 43, с. 79].

На наш погляд, досить цікавим є міркування Гегеля про те, що рефлексія – це занурення за межі як безпосереднього, так і загального. Філософ зробив спробу дати рефлексії іманентне визначення в межах загальної картини функціонування і розвитку духу індивіда. Сутність рефлексії, за Гегелем, полягає в пізнанні так званого «об'єктивного духу». Останнє ж здійснюється в процесі діалектичного розвитку знання. Йдеться про розвиток та обґрунтування знання, його рефлексування і споглядання в самого себе, у свій внутрішній світ. «...Свідомість є, з одного боку, усвідомленням предмета, а, з іншого боку, усвідомленням самого себе. Свідомість є тим, що ми оцінюємо як справжній процес, тобто, усвідомлення свого знання про об'єкт». Свідомість, зазначає Гегель, здійснює порівняння власне свого знання про предмет з самим предметом. «Якщо в цьому порівнянні одне не відповідає іншому, то, мабуть, свідомість має змінити своє знання, щоб воно узгоджувалося з предметом; але зі зміною знання для нього фактично змінюється і сам предмет, адже наявне знання за своєю суттю було знанням про предмет; разом зі знанням і предмет стає іншим, бо він, зі свого боку, належав до цього знання» [цит. за 60, с. 35].

Так, Гегель наголошує, що новий предмет певного знання виникає «завдяки зверненню до власної свідомості». Внаслідок цього рефлексія свого знання про себе на кожному етапі власного розвитку – це «неістинна», «недосконала» рефлексія, яка передбачає існування невідрефлексованих рухів

свідомості, що здійснюються поза усвідомленням людиною мисленнєвого процесу. Відштовхуючись від реальних фактів взаємозв'язку свідомості і самосвідомості, пізнання і рефлексії, Гегель, в кінцевому рахунку, зводить зміст рефлексії до самопізнання. При цьому у Гегеля мова йде не про самопізнання індивідуального Я, і навіть не про самопізнання Трансцендентного Я, а про самопізнання Абсолютного Суб'єкта.

Подібно Декарту, Канту і Фіхте, Гегель вважає, що найбільш адекватним може бути лише самопізнання духу, тобто, власне свідомість індивіда про самого себе. Саме в процесі абсолютної рефлексії виявляється абсолютне, базове знання людини щодо певного предмету чи об'єкту.

З метою позначення сутності рефлексивних процесів Е.Гуссерль використовує термін «трансцендентної ейдетичної рефлексії», що розглядається вченим як особливий тип досвіду свідомості, процес внутрішнього сприйняття, яке здійснюється без посередництва органів відчуттів і спрямоване на самого себе; тобто, рефлексія є результатом процесів «чистої свідомості» [цит. за 60, с. 37].

Таким чином, аналіз рефлексії на методологічному рівні свідчить про те, що більшість вчених вказують на можливість пізнання суб'єктом не тільки світу об'єктів, але й пізнання ним самого себе і процесу власного пізнання, який і є рефлексією. Отже, рефлексія у філософському сенсі є категорією свідомості.

Неабияку увагу рефлексії приділяється в роботах В.О.Лекторського. Аналізуючи пізнавальні стосунки суб'єкта й об'єкта, взаємовідносини пізнання і самосвідомості, особливості розвитку знання тощо, вчений досить докладно розглядає рефлексію в контексті історико-філософського підходу і зазначає, що рефлексія, передусім, характеризується рефлексивним ставленням суб'єкта до самого себе. Вчений зазначає, що можна перетворити неявне знання в явне, тобто перевести самосвідомість в площину рефлексії. «У цьому випадку суб'єкт аналізує власні переживання, спостерігає за потоком свого психічного життя, намагається з'ясувати характер свого «Я» і т.д. Здається, що в цьому

рефлексивному акті «Я» просто зливається з самим собою. Насправді, вважає вчений, кожен акт рефлексії – це акт глибокого осмислення, розуміння тощо [41, с. 196].

При цьому в роботах В.О.Лекторського наголошується, що результатом рефлексії є не знання істини, не сукупність простих тверджень, а система знань, що породжує абсолютно нове знання. У результаті рефлексії її об'єкт опиняється в нових відносинах, стає дещо іншим, ніж був до процесу рефлексії. Отже, виникає своєрідне ставлення між рефлексією і її об'єктом, яке має місце не тільки в системах об'єктивованого знання, а й у випадку актуалізації індивідуальної свідомості. У процесі і в результаті рефлексії відбувається, таким чином, зміна «Я» індивіда.

Таким чином, В.О.Лекторський розглядає рефлексію як особливий вид пізнання, який передбачає певну «смыслову парадигму», яка не рефлексується в процесі реалізації рефлексивного акту. Це означає, що процес рефлексування особистістю є можливим лише в тому випадку, коли людина залишає межі індивідуальної свідомості і входить до більш «фундаментальної систему взаєностосунків». Йдеться, зокрема, про систему людської діяльності.

Отже, рефлексія у філософському розумінні, з одного боку, це – спостереження, завдяки якому розум (або душа) здійснює свою діяльність; внутрішнє сприйняття, що базується на спогляданні та мисленні, а, з іншого боку, – «поворот духу до свого «Я»; вихід за межі безпосередньо даного, форма теоретичного мислення людини тощо.

Проблема рефлексії розглядається в різних психологічних галузях, в тому числі, – в соціальній, віковій, загальній та педагогічній психології. На практичній ролі рефлексії в психічному розвитку особистості наголошується в роботах Л.С.Виготського, який вважає, що «нові типи зв'язків і співвідношень психічних функцій передбачають в якості своєї основи рефлексію, відображення психічних процесів тощо» [17, с. 63]. В роботах С.Л.Рубінштейна підкреслюється, що «виникнення свідомості пов'язане із безпосереднім переживанням рефлексії, яка спрямована на оточуючий людину світ і на самого

себе» [67, с. 144]. В сучасних експериментальних дослідженнях рефлексія тлумачиться як один із пояснювальних принципів психічного розвитку, а також і як функція теоретичного мислення, як механізм свідомості та самосвідомості. Зокрема, С.Л.Рубінштейн характеризує рефлексію як здатність людини подумки «виводити» себе за межі безпосереднього процесу життя, зайняти позицію осторонь з метою формулювання думок про життя тощо.

У соціальній психології рефлексія розглядається у формі усвідомлення суб'єктом того, як він/вона реально сприймається та оцінюється іншими індивідами або соціальними спільнотами [59; 63; 64; 66]. Рефлексія – це не просто знання або розуміння суб'єктом самого себе, а й з'ясування того, як інші сприймають і розуміють особистість, його/її індивідуальні особливості, емоційні стани і когнітивні (пов'язані безпосередньо із пізнанням) уявлення. У складному процесі рефлексії актуалізуються, як мінімум, шість позицій, що характеризують взаємне відображення суб'єктів: сам суб'єкт, яким він є в дійсності, тобто, – реальний суб'єкт; суб'єкт, яким він бачить самого себе; суб'єкт, яким він бачиться іншому, а також ті ж самі три позиції, але з боку іншого суб'єкта. Рефлексія, таким чином, – це процес складного, дзеркального взаємовідображення суб'єктами один одного, змістом якого постає відтворення та експлікація особливостей один одного [53].

Подібно до останнього розуміння Н.Є.Харламенкова вважає, що рефлексія – це розуміння самого себе та іншої людини за допомогою мисленневих процесів, логічних міркувань та узагальнень, усвідомлення того, як мене насправді сприймають і оцінюють інші. «Особистість, яка має досить високий рівень розвитку рефлексії, здатна до багаторазового програвання в розумі власної тактики поведінки і поведінки партнера по спілкуванню; ця особистість досить легко змінює свій образ дій в разі необхідності» [87, с. 140–147].

З метою більш глибокого розуміння рефлексії, вважають вітчизняні дослідники (Г.М.Андрєєва [7], А.З.Зак [27], Г.О.Ковальов [34] та ін.), її слід розглядати не у діаді, а в парадигмі функціонування більш складних реальних

соціальних групах, об'єднаних метою виконання значущої спільної діяльності. Традиція ж досліджень рефлексії в західній соціальній психології, експлікована в роботах Дж.Морено та Т.Зерки [90] пов'язана з експериментальним вивченням діад – пар суб'єктів, включених в процес соціальної взаємодії.

У сучасній зарубіжній психології розуміння рефлексії приймає досить чіткий характер, пов'язаний з когнітивним напрямком дослідження. Рефлексія розглядається в зв'язку із вивченням тенденції суб'єкта до пояснення передумов вибору способу розв'язання задачі в спеціальних умовах, коли мають місце можливі альтернативи способу розв'язання, вибору тощо (Д.Гоулмен [88], Д.Кітс [89] та ін.), отже, коли актуалізуються уявлення щодо особливостей соціальної взаємодії та вплив останніх на становлення внутрішнього світу партнера по взаємодії.

До недавнього часу в психології рефлексія розумілася переважно як розуміння особистістю власного способу виконання діяльності, і лише порівняно недавно вона стала розглядатися як діяльність із метою самопізнання, як процес отримання експліцитного знання про самого себе. В даний час для позначення рефлексії як процесу особистісного самопізнання існує навіть спеціальний термін – особистісна рефлексія (Н.І.Гуткина [18], С.Ю.Степанов, І.М.Семенов [75, с. 35–42]), на відміну від інтелектуальної рефлексії, спрямованої на розв'язання задач та завдань. Особистісна рефлексія розуміється як дослідження людиною своєї афективно-мотиваційної сфери, що виникає лише в процесі спілкування, причому в основному – в конфліктних ситуаціях. Під час актуалізації особистісної рефлексії людина досліджує себе як суб'єкта спілкування та отримує про себе, як про особистість, зовсім нове знання.

Дещо інша точка зору представлена в дослідженнях Н.І.Гуткиної [19, с. 100–108], яка, розуміє рефлексію як дослідницький акт, спрямований на себе як на суб'єкта життєдіяльності. Також у психологічних експериментах з метою вивчення мислення рефлексія розглядалася як механізм розв'язання задач, і саме завдяки їй випробуваний знаходив правильний результат (М.Г.Алексєєв

[6, с. 31–56], Б.А.Злотник, Ю.В.Громико [5], В.О.Бодров [12, с. 3–26], К.Е.Данилин [24]).

Поняття щодо змісту рефлексії дозволяє зрозуміти сутність абстракції, теоретичного мислення, і реалізувати ці процеси з метою діагностики рівнів розвитку рефлексії у школярів, формування дій контролю та оцінки тощо [28, с. 112–117].

Отже, Є.М.Сурков розглядає рефлексію з точки зору структури та функціонування механізмів сфери саморегуляції особистості. Рефлексія, вважає вчена, це – механізм відображення людиною особистісних смислів і принципів виконання мисленнєвої діяльності за допомогою встановлення логічних зв'язків між конкретною ситуацією соціальної взаємодії і світоглядом особистості; ці зв'язки, в свою чергу, покладено в основу самоконтролю і саморегуляції особистості в спілкуванні і діяльності. Саме рефлексія, зазначає Є.М.Сурков, «виводить людину з одномоментного тимчасового простору, змушуючи його звернутися до минулого з метою аналізу того, що вже сталося з боку, ззовні, перебуваючи у позиції «над ситуацією» [84].

Для кращого уявлення щодо особливостей функціонування рефлексивного механізму психіки особистості, М.К.Тутушкіна пропонує фази реалізації рефлексивного акту [85]:

а) міжособистісна фаза здійснення рефлексивного акту включає такі етапи:

- ситуативно-міжособистісний – оцінка конкретної ситуації міжособистісної взаємодії;

- позаситуативно-міжособистісний – оцінка існуючих міжособистісних взаємовідносин;

- внутрішньо міжособистісний – розуміння і оцінка особистості іншої людини;

- управлінський – планування та організація рольових взаємодій;

- актуалізація кооперативної рефлексії – оцінка ситуативних рольових взаємодій;

- актуалізація рольових функцій інших людей;

б) особистісна фаза передбачає реалізацію таких етапів:

- внутрішньо особистісна – критична оцінка власної особистості;

- позаситуативно-особистісна – оцінка іншої особистості (окремих рис)

виходячи з певного рівня знань крім знань конкретної ситуації;

- ситуативно-особистісна – оцінка іншої особистості, розуміння образу її мислення і поведінки, виходячи із конкретної ситуації соціальної взаємодії;

- предметний етап, що виконує конструктивну функцію – рефлексія в галузі професійної діяльності, що виконує конструктивну та контрольну функції;

в) доособистісна фаза:

- ситуативно-доособистісна рефлексія – емоційна експресія;

- змістова рефлексія з контрольною функцією – контроль з урахуванням даного зразка.

Таким чином, М.К.Тутушкіна виділяє два види рефлексії – соціально-психологічну і предметну (змістову), пов'язує їх з різними фазами особистісного розвитку і зазначає, що опанування рефлексією в різних видах діяльності відбувається неоднаково, із застосуванням різних психологічних механізмів [85, с. 43].

Залежно від того, яка діяльність здійснюється, виділяють різні види рефлексії: інтелектуальну, особистісну, комунікативну, кооперативну (І.М.Семенов, С.Ю.Степанов [83, с. 65–78]). Результатом інтелектуальної рефлексії можуть бути нові ідеї, уявлення, що стосуються безпосередньо предмету професійної діяльності (Л.М.Алексєєва, М.Г.Алексєєв [3, с. 15–22], Дж.Брунер [15], В.В.Давидов, О.З.Зак [20]). Згідно з Л.Н.Лесохіною [42], рефлексія як критичне усвідомлення своїх можливостей є досить важливою в інтелектуальному розвитку особистості. З переосмисленням власне образу «Я», цінностей (у тому числі – професійних), самопізнанням, з тим, що детермінує зміну особистісно-професійних позицій людини, пов'язаний особистісний тип рефлексії (Ю.М.Кулюткин [39, с. 22–28], І.В.Палагіна [61], Н.Пеньковська [62],

Н.І.Пов'якель [63]). Кооперативна рефлексія пов'язана з розумінням організації міжособистісної взаємодії з іншими людьми: саме процесі функціонування кооперативної рефлексії забезпечується проектування спільної діяльності, координація професійних позицій тощо (О.С.Анісімов [10], І.О.Котик [36], М.Л.Смульсон [80], О.В.Советов [81]). Результатом комунікативної рефлексії може бути нове розуміння особистістю того, як саме вона сприймається партнерами по спілкуванню (М.Й.Боришевський [14], В.В.Бойко, О.Г.Ковальов, В.М.Панферов [13], В.В.Давыдов [23], М.І.Жинкін [26] та ін.).

У своїх емпіричних дослідженнях І.М.Семенов [73, с. 15–20] виокремив рефлексивність як характеристику соціального мислення менеджера. Вчений встановив, що якщо у менеджера діагностується високий рівень розвитку рефлексивності соціального мислення, то успішність виконання ним управлінської діяльності буде забезпечено. При цьому вченим було виділено різні аспекти соціального мислення (як окремого виду професійної діяльності): рефлексивно-інтелектуальний, рефлексивно-особистісний і рефлексивно-комунікативний, диференціація і інтеграція яких є вельми необхідною для формування рефлексивності менеджерів.

Вивчаючи розвиток рефлексивно-інноваційного потенціалу державних службовців, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов [75] виділили, крім кооперативної, інтелектуальної та особистісної рефлексії, регулятивний її вид. При цьому вчені зазначили, що даний вид рефлексії безпосередньо співвідноситься із гностичним проектувальним і конструктивним компонентами управлінської діяльності. Вказуючи на ініціювання рефлексивних процесів у професійній діяльності, яке призводить до підвищення професійної майстерності, ці дослідники характеризують рефлексивно-інноваційний потенціал особистості державних службовців як поєднання здатності до здійснення рефлексії професійного досвіду, виконаної діяльності, своєї готовності до професійної творчості.

Особистісна рефлексія забезпечує здійснення людиною самоаналізу, коли враховуються потреби і переживання інших людей, тому в психологічній

літературі особистісна рефлексія нерідко розглядається як один з механізмів самосвідомості.

Отже, характерною властивістю особистісної рефлексії є дослідження людиною свого внутрішнього світу і своєї поведінки в зв'язку із переживаннями інших людей. В результаті такого дослідницького за своєю структурою процесу людина постає перед собою в новому світлі, оскільки співвіднесення своїх почуттів і переживань з почуттями і переживаннями іншої людини дозволяє їй оцінити, зокрема, конфліктну ситуацію і себе в ній ніби з боку (механізм децентрації), а це сприяє більш правильному (адекватному) оцінюванню власної поведінки. Коли йдеться про те, що для актуалізації особистісної рефлексії дуже важливо побачити себе з боку, тобто, – очима іншої людини, то мається на увазі не абстрактна особистість, а цілком конкретний учасник даної конфліктної ситуації або певна третя значуща особа.

Проспективна рефлексія у випадку проектування досить складної системи міжособистісних стосунків дозволяє аналізувати закони функціонування цієї системи, які, в свою чергу, представляються за допомогою відповідної моделі даної системи.

Ретроспективна рефлексія актуалізується у випадку розмірковувань людини над досвідом виконаної діяльності, що відображено в роботах Н.Є.Харламенкової [87]. Вивчаючи зв'язки механізмів виконання діяльності, людині, як правило, доводиться реконструювати набутий значущий досвід, завдяки чому вибудовуються алгоритми здійснення пізнавальної діяльності. При цьому, адекватне відтворення алгоритму діяльності є можливим лише в тому випадку, коли буде актуалізований механізм здійснення цієї діяльності, за що й відповідає ретроспективна рефлексія.

Отже, аналіз наукової літератури дозволяє зазначити, що у вітчизняній психології проблема рефлексії висвітлюється в декількох контекстах: у зв'язку із вивченням теоретичного, творчого мислення (М.Г.Алексєєв [4], В.К.Зарецький та І.М.Семенов [28] і ін.); в результаті здійснення соціально-психологічних досліджень, пов'язаних із спільною діяльністю людей

(Г.М.Андрєєва [7], А.З.Зак [27], В.В.Знаков [31] і ін.); в парадигмі особистісного психологічного напрямку, пов'язаного із дослідженням самосвідомості особистості та умов її становлення (К.О.Абульханова-Славська [1], М.М.Обозов Н.Н. [57], В.І.Слободчиков [78], С.Л.Рубінштейн [68], В.А.Семиченко [77] і ін.). Порівняно нещодавно рефлексія в психології стала розглядатися як діяльність із самопізнання, як процес отримання конкретного знання про самого себе (Н.І.Гуткіна [18], С.Ю.Степанов, І.М.Семенов [83]).

Так, становлення професійної рефлексії психолога, на нашу думку, неможливо розглядати без урахування рефлексивних процесів особистості кожного окремого спеціаліста. Більше того, ми розглядаємо рефлексію як окремий структурний компонент соціального інтелекту педагога, який безпосередньо організує процес навчання, планує стратегії і тактики впливу на учасників соціальної взаємодії.

Уточнимо саме поняття рефлексії. По-перше, ми вважаємо, що рефлексивність особистості має місце там, де існує відхилення діяльності, зокрема, психолога, від зразка, де фахівцем усвідомлюється цілковите незадоволення колишнім зразком. Але це – тільки початок рефлексивного руху. Рефлексія призводить до зрушення в зразках, до зміни схем здійснення пізнавальної діяльності і до зміни плину мисленнєвого процесу. Процес рефлексії може бути зрозумілим і реконструйованим за умов порівняння вихідних схем. тих схем, які виникають після рефлексивного акту. Але саме це зрушення ще не є рефлексією, це – об'єктивація рефлексивного акту, її експлікація в деяких об'єктивних процесах, які фіксуються педагогом. Поза цього «становлення в іншому», поза об'єктивації рефлексивного акту здійснення відрефлексування діяльності постає неможливим. Так, рефлексія блокує рух думки і дії за колишніми зразками і, разом з тим, відкриває нові можливості для здійснення мисленнєвої діяльності. Особистісна рефлексія експлікує свідомість на саму себе, змушує людину перебудовуватися, відшукувати нові шляхи розв'язання проблем і задач і будувати на цій основі нові ідеальні об'єкти. На противагу лінійності предметно зорієнтованого

мислення рефлексивна свідомість «рухається» по колу, де рух назад виявляється одночасно подоланням минулих стереотипів і передбаченням майбутніх результатів. Рух рефлексії сам по собі не виявляється, його можна вловити лише за схемою буття, звернувшись до зміни форм інобуття, які репрезентують рефлексивні акти. Рефлексія в широкому (а не вузькому – гносеологічному сенсі) включає в себе такі процеси, як саморозуміння й розуміння іншого, самооцінка і оцінка іншого, само-інтерпретація та інтерпретація іншого і т.д. За допомогою рефлексії досягається самовіднесення своєї свідомості до свідомості іншого, оцінка власне попереднього і майбутніх станів свідомості і рефлексивних дій. Так, рефлексія існує в парадигмі між «вже» і «ще не», «вже став» і «ще не став», забезпечуючи осмислення минулого і передбачення майбутнього.

Аналіз вітчизняних теоретичних та експериментальних робіт, присвячених вивченню рефлексії, показує, що в багатьох емпіричних дослідженнях рефлексія постає не тільки невід'ємним компонентом будь-якого іншого предмета, наприклад, мислення, що здійснює свій плин за чотирма, виділеними І.М.Семеновим [72], рівнями: особистісному, інтелектуальному, предметному і операціональному. При цьому залежно від психологічної галузі, в якій здійснюються емпіричні дослідження, виділяється та чи інша «характеристика» рефлексії, акцентується той чи інший її аспект тощо. Проте таке положення є, з одного боку, необхідним елементом процесу дедалі глибшого вивчення рефлексії, а, з іншого, – нерідко призводить до надмірного звуження меж даного поняття через акцентування лише одного будь-якого аспекту за умов абстрагування від інших.

В цілому аналіз вітчизняних експериментальних робіт, присвячених вивченню рефлексії, показує існування чотирьох основних аспектів її дослідження: кооперативного, комунікативного, особистісного та інтелектуального. При цьому, перші два аспекти виділяються в дослідженнях колективних форм діяльності і опосередковуються процесами спілкування, а два інших – в індивідуальних формах прояву мислення і свідомості. Даний

акцент дозволяє, з одного боку, розрізнити колективну й індивідуальну форми здійснення рефлексії, а, з іншого, – визначити ці сфери психології, в яких переважно вивчається той чи інший аспект рефлексії.

Вивченню специфіки кооперативного аспекту рефлексії присвячені роботи Л.М.Алексєєвої [2], О.Є.Рукавишникової [69], В.К.Рябцева [71] і ін. Ці дослідження мають пряме відношення до психології управління, психологічного проектування, організаційної психології, ергономіки, психології спорту. Психологічні знання щодо кооперативного аспекту рефлексії дозволяють, зокрема, проектувати колективну діяльність з урахуванням необхідності координації професійних позицій і групових ролей суб'єктів, а, головне, – здійснювати координацію їх спільних дій. При цьому рефлексія тлумачиться як «вивільнення» суб'єкта з процесу діяльності, як його «вихід» у зовнішню позицію по відношенню до неї. Природно, що за такого підходу акцентується увага, передусім, на результатах рефлексування, а не на процесуальних моментах прояву рефлексивних механізмів.

Специфіка комунікативного аспекту рефлексії відображена в соціально-психологічних дослідженнях В.В.Андрієвської [8], Н.Ю.Волянук [16], Л.М.Карамушки [32], З.Г.Кісарчук [33], С.Ю.Курганова [40], Г.В.Ложкіна [44–46], В.І.Максименка [47], С.Д.Максименка [48–52], М.І.Найдьонова [55], Л.А.Найдьонової [54], М.М.Обозова [57–58] і ін. У них рефлексія тлумачиться як істотна складова спілкування і міжособистісного сприйняття, що характеризується О.О.Бодальовим [11] як специфічна якість пізнання людини людиною. Даючи соціально-психологічне визначення поняття «рефлексії», С.Ю.Степанов [82] зазначає, що високий рівень розвитку рефлексії характеризує здатність людини зрозуміти і прогнозувати, що саме думають інші особи. Тим самим цілком доречно відносити рефлексію до структури соціального інтелекту особистості.

Експериментальному дослідженню особистісного аспекту рефлексії присвячені роботи Н.І.Гуткиної [18], О.В.Новікової [56], І.М.Семенова [74], С.Ю.Степанова [82], М.М.Рибакової [70], А.В.Фурмана [86] і ін.

Домінуювальним для більшості цих робіт є розуміння рефлексії як процесу переосмислення, як механізму «не тільки диференціації в кожному розвиненому і унікальному людському «Я» його різних підструктур (за типом: «Я» – фізичне тіло, «Я» – біологічний організм, «Я» – соціальна істота, «Я» – носій певної культури та ін.), а й інтеграція «Я» в неповторну цілісність» [65]. Диференціюючи функції особистості «Я»-виконавець і «Я»-контролер, Ю.М.Кулюткін [39] наголошує на необхідності рефлексивної регуляції людиною власної поведінки, коли їй доводиться оцінювати звичний для неї спосіб виконання пізнавальної діяльності.

У контексті вивчення когнітивних процесів К.Е.Даниліним [25], Г.В.Захаровою [30], І.Б.Котовою, Є.М.Шияновим [37] і ін. проводяться дослідження інтелектуального аспекту рефлексії. Так, В.В.Давидов [21; 22] визначає рефлексію як уміння суб'єкта «виділяти, аналізувати і співвідносити із змістовою ситуацією власні дії». Таке розуміння рефлексії дозволяє, зазначає вчений, описати уявлення щодо психологічних механізмів теоретичного мислення.

У ряді робіт вітчизняних психологів (О.В.Андрієнко [9], І.М.Семенов, С.Ю.Степанов [76], І.В.Коваль [35]), що реалізують системний підхід в психології творчості, здійснюється спроба дослідити рефлексію не тільки в окремих зазначених типах, але й у вигляді взаємозумовлених її аспектів, що визначають динаміку і продуктивність творчого процесу. У момент породження творчого продукту взаємодія окремих типів рефлексії набуває якісної своєрідності; так, має місце інтегральна рефлексія екзистенційного типу, а типи, які їй передують, великою мірою втрачають свою самостійність, виявляючись лише як її окремі аспекти. Отже, екзистенційна рефлексія в кризових, проблемно-конфліктних ситуаціях актуалізує радикальні зміни «Я» як особистісного новоутворення. Після подолання цих, проблемно-конфліктних ситуацій, відбувається диференціація різних типів рефлексивних процесів, які мають місце вже на основі функціонально нової структури особистості, до складу якої входить і соціальний інтелект.

Таким чином, слід констатувати різноманіття змістів, на які може бути спрямована рефлексія. Отже, суб'єкт може рефлексувати: знання щодо рольової структури і позиційної організації колективної взаємодії (кооперативний аспект рефлексії); уявлення щодо внутрішнього світу іншої людини і причини тих чи інших його вчинків (комунікативний аспект рефлексії); свої вчинки і образи власного «Я» як індивідуальності (особистісний аспект рефлексії); знання про об'єкт і способи дії з ним (інтелектуальний аспект рефлексії); уявлення щодо планування, організації професійної діяльності, її цілей, завдань (регулятивний аспект рефлексії); глибинні, екзистенційні смисли особистості, що детермінують особистісний розвиток педагога (екзистенційний аспект рефлексії).

Незважаючи на різні думки щодо безпосереднє змісту рефлексії, Ю.М.Кулюткін і І.М.Семенов [74] виділяють кілька компонентів в її структурі:

- 1) організаційно-регулятивний, пов'язаний з цілями, завданнями та нормами професійної діяльності, формами її планування і організації, стратегіями реалізації завдань і т.д. ;
- 2) комунікативний, пов'язаний з особливостями міжособистісних взаєностосунків, різними соціально-психологічними феноменами (лідерство, конфліктність і т.п.);
- 3) кооперативний, пов'язаний з актуальними способами і засобами організації міжособистісної взаємодії;
- 4) особистісно-мотиваційний, який актуалізується психологічними особливостями педагога, його особистісно-професійними якостями (мотивами, цілями, настановленнями і т.д.);
- 5) предметно-інтелектуальний, безпосередньо пов'язаний зі змістом і специфікою діяльності педагогів.

Кожен з цих компонентів може виступати предметом рефлексії, тобто – усвідомлення, переосмислення, зміни, професійного самовдосконалення тощо. З метою реалізації цієї мети слід здійснювати рефлексію кожного компоненту професійної діяльності.

Разом з тим, важливим є питання про те, які компоненти професійної діяльності і якою мірою є предметом рефлексивного переосмислення. При цьому мова йде про «потенційні» і «актуальні» поля рефлексії (І.М.Семенов, С.Ю.Степанов [75]). Співвідношення потенційних і актуальних полів може змінюватися з часом, а непропорційний розподіл рефлексивних актів і, отже, дій з боку педагога – може призводити до зворотного ефекту, коли дещо примітивні зміни викликають конфліктність всередині системи професійної діяльності і, всупереч очікуванням, її ефективність в цілому знижується.

Ми вважаємо, що включення свідомості як специфічного простору, в якому актуалізуються механізми рефлексії, дозволяє розірвати кордони ізольованих діяльностей, а продуктивно-предметний обмін кооперації перетворити в процес рефлексивної комунікації двох суб'єктів. Рефлексивне ставлення при цьому можна інтерпретувати як специфічний свідомий спосіб опанування людиною своєю власною діяльністю і діяльністю інших. Цей аспект проблеми актуалізації рефлексії, її зв'язку з механізмами спілкування суб'єкта «з самим собою як з іншим» наголошує на особливостях суб'єктивної цілісності і безперервності психічних процесів у свідомості особистості, які дозволяють людині навіть в ситуації виходу «за і поза межами» діяльності зберігати суб'єктивну суверенність всіх елементів і процесів діяльності. Більше того, ця особливість зумовлює основні психологічні труднощі при здійсненні відрефлексування діяльності. Метафорично можна сказати, що індивідуальна свідомість, ніби задалегідь побоюючись «нерозуміння», «не наважується» відмовитися від виконання діяльності і вийти за її межі.

До компонентів, які утворюють свідомість особистості, відносяться не тільки чуттєві образи і уявлення, а й суто індивідуальні особистісні смисли. Однією з найважливіших складових свідомості є значення, суспільно вироблені і закріплені в мові і культурі. Значення, віднесені до найрізноманітніших гетерогенних елементів структури діяльності, стають реальними комунікативними зв'язками між суб'єктом, які рефлектують, і змістом, який є предметом відрефлексування. Крім того, значення, функціонуючи в мові,

вимагають до себе системного і логічно організованого ставлення, а це означає, що суб'єкт, працюючи зі значеннями, може відмовитися від хаотичного аналізу діяльності, що відбувається в уявленнях особистості. Іншими словами, свідома робота з мисленнєво організованими значеннями, що відносяться до діяльності, яка відрефлексовується, дозволяє здійснювати рефлексію в повному сенсі цього слова.

Таким чином, з метою збереження більш повного обсягу смислів, вкладених різними дослідниками в поняття «рефлексії», ми пропонуємо розглядати професійну рефлексію майбутніх психологів як детермінанту їх особистісного самовдосконалення та зростання. Рефлексія виявляється свідомим інтелектуальним процесом, який в найрізноманітніших формах свого прояву створює суб'єктивне, суто особистісне інобуття діяльності. На цих характеристиках в своєму визначенні рефлексії наголошував Гегель, стверджуючи, що «рефлексія є рухом думки». Рефлексія – це завжди процес виходу за межі певного змісту, а також оцінювання здійснюваної діяльності в цілому як певного контексту, який слід зрозуміти. Цю найважливішу характеристику рефлексивного процесу ми визначаємо як «інтенційний компонент» механізму рефлексії. У рефлексії будь-якому аналізу і пізнанню власної діяльності передують суб'єктивна спрямованість, побудова цілісного сенсу діяльності, яка відрефлексовується.

Однак сама по собі інтенційність не дозволяє визначити професійну рефлексію змістовно. Спрямованість на опанування діяльності в цілому лише відрізняє рефлексивний процес від інших свідомих процесів. З метою конструктивної реалізації рефлексивного акту особистість має прийняти певну точку зору. Обрана точка зору задає досить широкі за змістом категоріальні межі, що великою мірою обмежують опис діяльності, яка відрефлексовується. Кожна професійна діяльність може представлятися з точки зору її цілей, засобів і методів, знань, які використовуються в ній, а також інших характеристик, які створюють її багатокomпонентну структуру. Суб'єкт, що здійснює відрефлексування діяльності, в своєму аналізі може орієнтуватися на окремі

характеристики діяльності або на їхню сукупність. «Первинна категоризація» може експлікуватися в категоріях діяльності. У всіх випадках межі первинної категоризації задають спрямованість діяльності в цілому. Первинна категоризація в процесі рефлексії є виявляється першим етапом, завдяки якому свідомий процес організується мисленневими засобами. Залежно від того, які категорії і логічні системи мислення використовуються в умовах первинної організації, ми можемо говорити про розрізнення загальних аспектів рефлексії.

Отже, первинна категоризація визначає сукупність мисленневих засобів, за допомогою яких здійснюється відрефлексування діяльності. Засоби, які використовуються, повинні бути співвіднесені з конкретними матеріальними об'єктами, що знаходяться в актуальному полі рефлексії. Крім того, окремі засоби мають бути співвіднесені між собою і взаємопов'язані в деякій парадигмі. Етап конструювання системи ми визначаємо як особливий компонент механізму рефлексії. Конструювання системи рефлексивного відображення діяльності, в свою чергу, також може здійснюватися різними способами, що дозволяє стверджувати про різні види рефлексії з огляду на певний спосіб отримання рефлексивної картини діяльності.

Свідомі процеси, як відомо, характеризуються своєю образною цілісністю, і процес відрефлексування діяльності має схематизувати цілісну картину діяльності. Етап схематизації в рефлексії має досить важливе значення, адже лише діяльність, яка рефлектується, представлена в спеціальних знакових засобах у вигляді цілісної картини світу, отримує своє цілком усвідомлене інобуття. Схематизація рефлексивної моделі, парадигми, або, іншими словами, рефлексивної картини діяльності, існує безпосередньо в просторі свідомості особистості. Результати відрефлексування в цьому випадку теж залишаються на рівні свідомості особистості і не можуть включатися в комунікативний процес. У цьому разі можливими постають комунікативні парадокси, зокрема, відсутність розуміння сенсу відрефлексованого повідомлення.

Виключення можливості виникнення цих парадоксів великою мірою забезпечується об'єктивуванням рефлексивного змісту. Схематизований зміст

відрефлексованої діяльності екстеріоризується і, головне, інтерпретується з даного моменту як модель відрефлексованої діяльності. Відрефлексовувати діяльність у вигляді рефлексивного опису, об'єктивованої моделі постає можливим на рівні актуалізації соціальний інтелект особистості.

Таким чином, етап об'єктивації завершує рефлексивний процес і результати рефлексивного опанування діяльності можуть фіксуватися в сфері соціального інтелекту. Об'єктивації ми розглядаємо як необхідний компонент реалізації рефлексивного механізму, адже на цьому етапі результати рефлексії порівнюються безпосередньо з рефлексивним процесом і способами отримання рефлексивного уявлення.

Основними компонентами функціонування психологічного механізму рефлексивного процесу є: 1) рефлексивний вихід; 2) інтенційність; 3) первинна категоризація; 4) конструювання системи рефлексивних засобів; 5) схематизація змісту, який рефлексується; 6) об'єктивація рефлексивного опису [75]. Кожен із компонентів розглядається нами як на рівні особистісної, так й інтелектуальної рефлексії. Саме тому послідовність зазначених компонентів ми визначаємо як психологічний механізм рефлексивного процесу.

Описуючи функціонування психологічного механізму рефлексивного процесу, ми будемо розглядати всі ці компоненти з точки зору їх організації на рівні соціального інтелекту особистості. У структурі соціального інтелекту всі ці процеси функціонують послідовно, утворюючи гетерохронну систему. Разом з цим, інтерпретація кожного механізму як свідомої психічної дії дозволяє розглядати їх у вигляді цілісних одиниць, які можна цілеспрямовано формувати.

Отже, якщо розглядати рефлексію в широкому розумінні в межах когнітивного підходу, а саме таким чином, як рефлексію розглянуто в роботах В.І.Слободчикова [78; 79], де рефлексія розуміється в парадигмі «феноменологічної» концепції інтелекту як форми організації ментального досвіду, а також зважати на те, що рефлексивні процеси входять до складу метакогнітивного досвіду та визначаються як такі, що здійснюють

«мимовільний інтелектуальний контроль», а базовими для функціонування рефлексії є такі здатності, як здатність планувати, здатність прогнозувати наслідки прийнятих рішень, здатність оцінювати етапи власної інтелектуальної діяльності, здатність завершувати або пригальмовувати інтелектуальну діяльність на будь-якому етапі її виконання, здатність обирати і модифікувати стратегію власного навчання тощо, то цілком природнім вважаємо визначення місця професійної рефлексії в межах ментальної структури особистості. Таким чином, професійна рефлексія: а) необхідна під час опанування професійною діяльністю; б) з урахуванням рефлексивних механізмів психіки здійснюються контроль і управління процесом опанування знань, оволодіння вміннями та навичками майбутніми фахівцями; в) рефлексія вельми необхідна в змінювальних умовах професійно-освітньої діяльності; г) професійна рефлексія є одним з основних механізмів становлення самої діяльності фахівця [89; 92].

Професійна рефлексія розглядається нами як професійно важлива якість особистості, що становить основу для формування соціально-перцептивних і комунікативних здібностей психолога і зумовлює рівень його професійної самосвідомості. В структурі професійної рефлексії психолога ми виокремлюємо: а) антиципацію, передбачення, прогнозування, що пов'язані з психологічною інтерпретацією соціальних явищ, із своєрідним перекладом суспільних цілей і завдань на мову педагогічного спілкування; б) методичне опанування, інструментування навчально-виховних дій; в) механізми становлення професійної рефлексії, яка пов'язана з організацією впливів, що використовують як навчально-виховні засоби, так і можливості позакласної пізнавальної діяльності, різні інформаційні і виховні впливи тощо.

Виходячи з проведеного аналізу досліджень з проблеми рефлексії в професійній діяльності, ми визначаємо професійну рефлексію як психологічний механізм професійного самовдосконалення і самоактуалізації, особистісного зростання фахівця, що виявляється в здатності психолога займати аналітичну позицію щодо підопічної особи (клієнта), стосовно себе і власної професійної

діяльності, одним з критеріїв сформованості якої є психологічна готовність фахівця до здійснення цієї діяльності. Професійна рефлексія є необхідним компонентом психограми багатьох професій, міжособистісних стосунків, які відносяться до професійної сфери і спільної узгодженої діяльності в її межах. При цьому рефлексія оформлює і консолідує “Я-концепцію” професіонала, сприяючи, з одного боку, динамічності її змісту, а, з іншого, – підтримці її цілісності й стабільності. У структурі професійної діяльності рефлексія набуває системоутворювального характеру, стаючи особистісною основою професіоналізму психолога.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М. : 1991. – 299 с.
2. Алексеева Л.Н. Рефлексия как средство творческого понимания : Автореферат дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Лада Никитична Алексеева. – М. : 1988. – 23 с.
3. Алексеева Л.Н., Алексеев Н.Г. Повтор, как один из технических приемов в рефлексии / Л.Н. Алексеева, Н.Г. Алексеев // Рефлексия в науке и обучении : [тезисы докладов и сообщений]. – Новосибирск, 1984. – С. 15–22.
4. Алексеев Н.Г. Диагностика индивидуальных способностей к рефлексивному мышлению / Никита Глебович Алексеев // Всесоюзный научно-практический семинар по психологическому обеспечению АСУ / Тбилиси, 1985. – С. 16.
5. Алексеев Н.Г., Злотник Б.А. и др. Организационно-деятельностная игра : возможности и области применения / Н.Г. Алексеев, Б.А. Злотник, Ю.В. Громыко // Вестник высшей школы. 1987. – № 7. – С. 53–61.
6. Алексеев Н.Г. Способность к рефлексии как существенный момент интеллектуальной культуры специалиста / Никита Глебович Алексеев. – Новосибирск, 1994. – С. 31–56.
7. Андреева Г.М. Современная социальная психология / Галина Михайловна Андреева. – М. : Просвещение, 1981. – 361с.

8. Андрієвська В.В. Навчальний діалог: основні характеристики / Валерія Вікторівна Андрієвська // Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи / [за заг. ред. В.В. Андрієвської, Г.О. Балла, А.Г. Волинця та ін.]. – К., 1997. – С. 47–61.
9. Андриенко Е.В. Феномен профессиональной зрелости учителя / Елена Васильевна Андриенко // Педагогика. – 2002. – № 6. – С. 66–70.
10. Анисимов О.С. Акмеологические основы рефлексивной самоорганизации педагога : творчество и культура мышления / Олег Сергеевич Анисимов // Дисс. ... доктора психол. наук : 13.00.01. – М., 1994. – 403 с.
11. Бодалёв А.А. Формирование понятия о другом человеке как личности / Алексей Александрович Бодалёв. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1970. – 135 с.
12. Бодров В.А. Психологическое исследование проблемы профессионализации личности / Вячеслав Алексеевич Бодров // Психологическое исследования личности профессионала : [сборник научных трудов]. – М. : Институт психологии АН СССР, 1991. – С. 3–26.
13. Бойко В.В., Ковалёв А.Г. и др. Социально-психологический климат коллектива и личность / В.В. Бойко, А.Г. Ковалёв, В.Н. Панфёров. – М. : Мысль, 1983. – 206 с.
14. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості / Мирослав Йосипович Боришевський // Педагогіка і психологія. – № 3. – 1996. – С. 26–33.
15. Брунер Дж. Психология познания : За пределами непосредственной информации / Дж. Брунер / [пер. с англ. К.Н. Бабицкого ; предисл. и общ. ред. А.Р. Лурии]. – М. : Прогресс, 1977. – 412 с.
16. Воляннюк Н.Ю. Концептуальні засади дослідження професійного розвитку спеціаліста / Наталія Юріївна Воляннюк // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому навчальному закладі освіти : (матеріали перших Ірпінських науково-педагогічних читань). – Ірпінь, 2003. – С. 242–247.
17. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Лев Семёнович Выготский / [под ред. В.В. Давыдова]. – М. : Педагогика, 1996. – 534 с.

18. Гуткина Н.И. Личностная рефлексия в подростковом возрасте : Дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нина Иосифовна Гуткина. – М. : Просвещение, 1983. – 176 с.
19. Гуткина Н.И. О психологической сущности рефлексивных ожиданий / Нина Иосифовна Гуткина // Психология личности: теория и эксперимент. – М., 1982. – С. 100–108.
20. Давыдов В.В., Зак А.З. Уровень планирования как условие рефлексии / Василий Васильевич Давыдов, Анатолий Залманович Зак // Новосибирск, 1987. – 234 с.
21. Давыдов В.В. О понятии личности в современной психологии / Василий Васильевич Давыдов // Психологический журнал. – 1988. – № 4. – С. 22–32.
22. Давыдов В.В. Понятие деятельности как основание исследований научной школы Л.С. Выготского / Василий Васильевич Давыдов // Вопросы психологии. – 1996. – № 5. – С. 20–29.
23. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / Василий Васильевич Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.
24. Данилин К.Е. Восприятие межличностных предпочтений в группе : Общение и оптимизация совместной деятельности / К.Е. Данилин. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 301 с.
25. Данилин К.Е. Формирование внутригрупповых установок и рефлексивной структуры группы / К.Е. Данилин. – М., 1981. – 266 с.
26. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации / Николай Иванович Жинкин / [предисл. Р.Г. Котова, А.И. Новикова]. – М. : Наука, 1982. – 159, [1] с.
27. Зак А.З. Моделирование собственного способа действия как необходима предпосылка теоретического решения задач / Анатолий Залманович Зак // Экспериментальные исследования по проблемам педагогической психологии / [Под ред. В.В. Давыдова]. – М., 1976. – С. 169–175.
28. Зарецкий В.К., Семёнов И.Н. и др. Рефлексивно-личностный аспект формирования решения творческих задач / В.К. Зарецкий, И.Н. Семёнов, С.Ю. Степанов // Вопр. психологии. – № 5. – 1980. – С. 112–117.

29. Захарова А.В. Особенности рефлексии как психического новообразования в учебной деятельности / Анна Владимировна Захарова // Формирование учебной деятельности школьников. – М., Педагогика, 1982. – С. 152–162.
30. Захарова А.В. Становлення особистості й професійної спрямованості учнів-випускників. // Шкільний світ. Психолог. – 2005. – № 3. – С. 11–18.
31. Знаков В.В. Понимание в познании и общении / Виктор Владимирович Знаков. – М. : Рос. Акад. Наук, 1994. – 235, [2] с.
32. Карамушка Л.М. Гуманізація управлінського процесу в школі як умова особистісного розвитку керівників, вчителів та учнів / Людмила Миколаївна Карамушка // Міжнародний семінар з гуманістичної психології та педагогіки : тези доповідей і повідомлень (Рівне, 15–17 червня 1998 року). – Рівне : Ліста, 1998. – С. 42–43.
33. Кісарчук З.Г. Актуальні питання професійної підготовки психологів-консультантів та психотерапевтів / Зоя Григорівна Кісарчук // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології : [матеріали міжнар. наук. конф.]. – Т. 4. – К., 2002. – С. 184–188.
34. Ковалёв Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Григорий Александрович Ковалёв // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С. 41–49.
35. Коваль І.В. Особистісно-стильові характеристики оволодіння іноземною мовою студентами вищого технічного навчального закладу : Дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Ірина Володимирівна Коваль. – К., 2003. – 179 с.
36. Котик І.О. Механізми рефлексії у процесі розвитку суб'єктності людини : Дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.01 / Інна Олександрівна Котик. – К., 2004. – 206 с.
37. Котова И.Б., Шиянов Е.Н. Социализация и воспитание / Ирина Борисовна Котова, Евгений Николаевич Шиянов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского педуниверситета, 1997. – 144 с.

38. Кривошеев В.А. Рефлексивные представления молод учителей / В.А. Кривошеев // Актуальные проблемы социальной психологии / [тезисы докладов и сообщений Всесоюзного симпозиума]. – Кострома, – 1986. – С. 89.
39. Кулюткин Ю.Н. Рефлексивная регуляция мыслительных действий : Психологические исследования интеллектуальной деятельности / Ювеналий Николаевич Кулюткин. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – С. 22–28.
40. Курганов С.Ю. Ребенок и взрослый в учебном диалоге : [книга для учителя] / Сергей Юрьевич Курганов. – М. : Просвещение, 1989. – 126, [2] с.
41. Лекторский В.А. Круглый стол журналов «Вопросы философии» и «Науковедение», посвященный обсуждению книги В.С. Степина «Теоретическое знание» / Владислав Александрович Лекторский // Вопросы философии. – 2001. – № 1. – С. 192–248.
42. Лесохина Л.Н. Профессиональная деятельность молодого учителя / Л.Н. Лесохина. – М. : Педагогика, 1983. – 32 с.
43. Линдсей П., Норман Д. Переработка информации у человека : Введение в психологию / П. Линдсей, Д. Норман / [пер. с англ. ; под ред. и с предисл. д. чл. АПН СССР А.Р. Лурии]. – М. : Мир, 1974. – 550 с.
44. Ложкин Г.В. Психическое “выгорание” лидера Георгій Володимирович Ложкин // Персонал : [науковий журнал]. – К. : МАУП, 1999. – С. 44–50.
45. Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Проблема суб’єкта як теоретична основа професіоналізації особистості / Георгій Володимирович Ложкин, Наталія Юріївна Воляннюк // Психологія і суспільство. – № 2 (12), 2003. – С. 97–103.
46. Ложкин Г.В., Воляннюк Н.Ю. Психологическая детерминация конфликтности субъектов профессиональной деятельности / Георгий Владимирович Ложкин, Наталья Юрьевна Воляннюк // Современная конфликтология: пути и средства содействия развитию демократии, культуры мира и согласия / [тезисы докладов выступлений на втором Международном конгрессе конфликтологов]. – Том 2. – М., СПб. : Наука, 2004. – С. 68–74.

47. Максименко В.І. Рефлексія – шлях до продуктивного самовизначення / Валерій Ілліч Максименко // Шкільний світ. Психолог. – № 1. – 2005. – С. 19–22.
48. Максименко С.Д. Генетическая психология : Методологическая рефлексия проблем развития в психологии : [монография] / Сергей Дмитриевич Максименко. – М. : „Рефл-бук”, К. : „Ваклер”, 2000. – 320 с.
49. Максименко С.Д. Професійне становлення молодого вчителя / Сергій Дмитрович Максименко // [навч. посібник для студентів пед. вузів]. – Ужгород : Закарпаття, 1998. – 105 с.
50. Максименко С.Д. Рефлексія проблем розвитку в психології / Сергій Дмитрович Максименко // Психологія і суспільство. – № 3. – 2003. – С. 4–22.
51. Максименко С.Д. Розвиток особистості – розгортання чи новоутворення? Від самопізнання – до своєї професії / Сергій Дмитрович Максименко // Шкільний світ. Психолог. – № 1. – 2005. – С. 15–18.
52. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі : Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології / Сергій Дмитрович Максименко. – Т. 1. – К. : Форум, 2002. – 319 с.
53. Мясищев В.Н. Психология отношений : Избранные психологические труды / Владимир Николаевич Мясищев. – М. – Воронеж : Б. и., 1995. – 356 с. – (Психологи Отечества).
54. Найдёнова Л.А. О рефлексивном аспекте индивидуального и совместного решения творческих задач // Человек – творчество – компьютер : тезисы доклада к VIII международному конгрессу по логике, философии и методологии науки / Л.А. Найдёнова, М.И. Найдёнов. – М., 1987. – Ч. 1. – С. 175–179.
55. Найдёнов М.И. Групповая рефлексия в решении творческих задач при различной степени готовности к интеллектуальному труду : Дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.03, 19.00.01 / Михаил Иванович Найдёнов. – К., 1989. – 239 с.

56. Новикова Е.В. Особенности рефлексивных механизмов мышления у школьников подросткового возраста / Елена Владимировна Новикова // Вестник МГУ. Серия 14 : “Психология”, 1984. – С. 71–72.
57. Обозов Н.Н. Психические процессы и функции в условиях индивидуальной и совместной деятельности / Николай Николаевич Обозов // Проблема общения в психологии. – М. : Наука, 1981. – С. 24–45.
58. Обозов Н.Н. Психология малых групп и коллективов / Николай Николаевич Обозов // Социальная психология. История. Теория. Эмпирические исследования / [под ред. Е.С. Кузьмина, В.Е. Семёнова]. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – С. 121–174.
59. Огурцов А.П. Рефлексия в науке и обучении / Александр Павлович Огурцов // Вопросы философии. – 1986. – № 2. – С. 160–163.
60. Палагина И.В., Семёнов И.Н. и др. Роль общения в рефлексивной регуляции мышления : Процессы познания в деятельности личности / И.В. Палагина, И.Н. Семёнов, С.Ю. Степанов. – Ульяновск : УГПИ, 1988. – 357 с.
61. Палагина И.В., Семёнов И.Н. Формирование рефлексивной культуры диалога при решении учащимися творческих задач / И.В. Палагина, И.Н. Семёнов // Человек в мире диалога. – Л. : ЛГПИ, 1990. – С. 169–172.
62. Пеньковська Н. Рефлексія як об'єкт психологічного аналізу / Пеньковська Н. // Психологія і суспільство. – 2000. – № 2. – С. 66–73.
63. Пов'якель Н.І. Характеристика Я-концепції як чинника продуктивності саморегуляції професійного мислення у вирішенні конфліктів / Надія Іванівна Пов'якель // Актуальні проблеми психології. Том 1. (Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія) : Збірник наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / [за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки] – К. : Міленіум, 2003. Частина 10. – С. 43–47.
64. Рибалка Л.В. Педагогічні аспекти формування готовності майбутніх вчителів до індивідуалізації навчання / Людмила Володимирівна Рибалка // Матеріали доповідей Міжнародної науково практичної конференції

“Університетська педагогічна освіта як шлях гуманізації суспільства”. – К. : КНЕУ, 1999. – С. 236–239.

65. Розин В.М. Рефлексия в структуре сознания личности / Вадим Маркович Розин // Проблемы рефлексии : [сб. ст. АН СССР]. – Сибирское отделение : Наука, 1987. – С. 228.

66. Романова Е.С. Психология профессионального становления личности : Автореферат дисс. ... докт. психол. наук : 19.00.07 / Евгения Сергеевна Романова. – М., 1992. – 29 с.

67. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии : в 2-х т. / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 485 с. – (Тр. д. чл. и чл.-кор. АПН СССР).

68. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии : в 2-х т. / Сергей Леонидович Рубинштейн / [сост., авт. коммент. и послесловие К.А. Абульхановой-Славской, А.В. Брушлинского]. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 2. – 322 с. – (Тр. д. чл. и чл.-кор. АПН СССР).

69. Рукавишникова Е.Е. Формирование профессиональной рефлексии у студентов медицинского колледжа : Дисс. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Елена Евгеньевна Рукавишникова. – Ставрополь, 2000. – 132 с.

70. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе : [книга для учителя] / Маргарита Макаровна Рыбакова. – М. : Просвещение, 1991. – 128 с. – (ПНШ : Психологическая наука – школе).

71. Рябцев В.К. Развитие рефлексивных способностей в процессе профессионализации средствами организационно-деятельностной игры : Автореферат дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Владимир Константинович Рябцев. – М., 1995. – 18 с.

72. Семёнов И.Н., Сиротина Е.А. и др. Исследование рефлексивного аспекта принятия решения как фактора оптимизации мышления : Исследование процессов принятия решения / И.Н. Семёнов, Е.А. Сиротина, В.К. Зарецкий. – М. : ВНИТЭ, 1977. – 174 с.

73. Семёнов И.Н. Методологические проблемы построения показателей личностного и интеллектуального аспектов организации когнитивной деятельности / Игорь Никитович Семёнов // Всесоюзная конференция по проблемам эргономического и психологического проектирования среды человеческой деятельности на промышленных предприятиях : тезисы исследования по проблемам общей и специальной психологии, и дифференциальной психофизиологии. – М., 1979. – С. 15–20.
74. Семёнов И.Н. Опыт деятельного подхода к экспериментальному исследованию мышления на материале решения творческих задач / Игорь Никитович Семёнов // Методологические проблемы исследования деятельности. – М. : ЗПИИТЗ, 1976. – С. 148–188.
75. Семёнов И.Н., Степанов С.Ю. Рефлексия в организации мышления и саморазвития личности / И.Н. Семёнов, С.Ю. Степанов // Вопросы психологии. – М., 1983. – № 2. – С. 35–42.
76. Семёнов И.Н., Степанов С.Ю. Системный подход к изучению и организации продуктивного мышления / И.Н. Семёнов, С.Ю. Степанов // Исследование проблем творчества / [под ред. Я.А. Пономарёва]. – М., 1983. – С. 27–61.
77. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологічна структура педагогічної діяльності : [навчальний посібник] / В.А. Семиченко, В.С. Заслуженюк. – К. : ВПЦ „Київ. ун-т.”, 2000. – 217 с.
78. Слободчиков В.И. Индивидуальное сознание и рефлексия / Виктор Иванович Слободчиков // Рефлексия в науке и обучении. – Новосибирск, 1984. – С. 118–121.
79. Слободчиков В.И. Становление рефлексивного сознания в раннем онтогенезе : Проблемы рефлексии / Виктор Иванович Слободчиков. – Новосибирск, 1987. – С. 60–67.
80. Смутьсон М.Л. Структура інтелекту : рефлексія та інтуїція / Марина Лазарівна Смутьсон // Психологія : Збірник наукових праць НПУ ім. М. Драгоманова. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 9–16.

81. Советов А.В. Развитие проектного мышления и рефлексивных способностей у инженеров-конструкторов, дизайнеров и экономистов / Александр Васильевич Советов // Психолого-педагогические аспекты развития творчества и рефлексии. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – С. 199–203.
82. Степанов С.Ю. Место личностной рефлексии в решении творческих задач : автореф. дис. на соискание научн. степени кандидата психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогическая и возрастная психология”, 19.00.01 „Общая психология, история психологии” / Сергей Юрьевич Степанов. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 23, [1] с.
83. Степанов С.Ю., Семенов И.Н. От психологии рефлексии к рефлексивной культуродигме в психологии. / Сергей Юрьевич Степанов, Игорь Никитич Семёнов // Рефлексия в науке и обучении. – Новосибирск, 1989. – С. 65–78.
84. Сурков Е.Н. Процессы антиципации и их организация в деятельности человека : Дис. ... доктора психол. наук : 19.00.01, 19.00.03 / Евгений Николаевич Сурков. – Л., 1985. – 425 с.
85. Тутушкина М.К. Современная практическая психология [Текст] / М.К. Тутушкина. – М. : Академия, 2005. – 432 с.
86. Фурман А.В. Теорія навчальних проблемних ситуацій : Психолого-дидактичний аспект : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль : Астон, 2007. – 163 с.
87. Харламенкова Н.Е. Объективный и субъективный опыт: специфика опытного знания в психологии личности : Методологический анализ / Наталья Евгеньевна Харламенкова // Опыт и его место в социальном познании : сб. научн. тр. – Калинин : Изд-во КГУ, 1984. – С. 140–147.
88. Goleman D. Emotional Intelligence / D. Goleman. – N.-Y. : Bantam Books, 1995. – 208 с.
89. Keats D. Gultural bases of concepts of intelligence. A Chinese versus Australian comparison // Proceedings second Asian workshop on child and adolescent development. – Bangkok : Behavioral Research Institute, 1982. – 157 с.

90. Moreno J., Zerka T. Psychodrame d' Enfants / J. Moreno, T. Zerka. – EPI, 1973. – 136 с.
91. Perkins D., Jay T. and others. New Conceptions of Thinking; from Ontology to Education / D. Perkins, T. Jay, S. Tishman // *Educational Psychologist*. – 1993. – № 28 [1]. – P.85.
92. Super D.E. Synthesisic : or is it distillation / D.E. Super // *The personal and guidance journal*. – 1983. – Vol. 61. – № 8. – P. 508–512.

УДК: 81-13

С.С. Потанчук
м. Рівне

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Зміна структурної парадигми на сучасну когнітивну пошавила контрастивні дослідження, внесла в них нові аспекти [1, с. 4–5]. Теза про те, що будь-яке висвітлення мови з точки зору культури – це зіставне дослідження даної мови у порівнянні з іноземною або рідною, [3, с. 5] є одним із основних постулатів лінгвокультурології, оскільки саме зіставлення уможлиблює виявлення як структурних і функціональних особливостей мов, так і національну специфіку народів і їх культур.

Метод зіставлення мов використовується в дослідженнях з типології і зіставної лінгвістики. Головним завданням типології є встановлення мовних подібностей, або типових явищ, а зіставна лінгвістика орієнтована на встановлення і пояснення мовних контрастів або відмінних рис на фоні подібностей. Контрастивна лінгвістика у такому розумінні розглядається як наукова галузь, яка розширює і поглиблює цілісне уявлення про порівнювані системи в усьому їх різномаятті. Типологічний аналіз заснований на категоріальному порівнянні, а контрастивний, відштовхуючись від категоріального, використовує зіставлення за елементами, яке проводиться в залежності від обраних параметрів і дозволяє більш детально досліджувати